

תמר אלאור בפסח הבא - נשים ואוריינות בציונות הדתית
תל-אביב: עם עובד. 1998. 342 עמודים.

כותרת ספרה של תמר אלאור מלמדת על המפגש העומד במרכזו המחקר האתנוגרפי שבו הספר עוסק: מפגש בין נשים, אוריינות, דת ולאומיות. הכותרת אינה מסגירה מוקד נוסף של הספר, העוסק בתיאור ובדיון בסוגיות מרכזיות המעסיקות את האנתרופולוגיה העכשווית.

כבר בפתח הספר אלאור טוענת כי השדה המחקרי שבחרה מלמד על "מהפכה של ממש". זוהי מהפכה פמיניסטית אוריינית שבאה לידי ביטוי בהתפשטותם של לימודי יהדות נמרצים לנשים בקהילה הציונית הדתית, שתוביל לשינויים תיאולוגיים-הלכתיים בקהילה ולהפיכתה לדתית יותר ולפמיניסטית יותר.

אלאור מתארת את פריחתן של מדרשות המציעות לימודי קודש לנשים דתיות. התמונה המתקבלת היא של ריבוי ומגוון של תוכניות לימוד. מטרות הלימוד משתנות ממוסד למוסד - מהענקת עצמאות אישית ומגדרית בעבודת האל ועד מטרות מהפכניות פחות של הענקת חוסן פנימי שיעזור ללומדת לשרוד כאישה מאמינה. מדובר ב"מהפכה מלמטה", במעבר מתופעה שולית, שהשתתפות בה נתפסו כמוזרות ומפחידות, לתופעה החודרת לליבו של הממסד עם הצטרפותן של נשים צעירות רבות יותר ולמסגרותיה. המחקר מתמקד במדרשה לבנות שבאוניברסיטת בר-אילן. במהלך השנים 1992-1996 נכחה אלאור בשיעורים שניתנו במדרשה (היא אינה מציינת בכמה) תוך שהיא רושמת את מהלך השיעורים ואת השיחות בין התלמידות שהיא היתה עדה להן. ארבעים תלמידות רואיינו, מחציתן על-ידי אלאור ומחציתן על-ידי אחת התלמידות. אחד הפרקים מתמקד בקולותיהן של שש תלמידות. זהו מפגש ישיר עם הנחקרות שאינו מופרע כמעט על-ידי פרשנויות והארות תיאורטיות של החוקרת. בניגוד לתחושה של הכרת-התודה שחשתי בקריאת ספרה הקודם של אלאור (1992) על ההודמנות ללמוד על עולמן של נשים חרדיות, בספר זה נותרתי עם ההרגשה כי עולמן של נשים צעירות בנות הציונות הדתית נותר בגדר תעלומה. עולמן האורייני החילוני, אורח-חיייהן, שאיפותיהן לעתיד - כל אלה אינם נגלים כמעט.

הנקודה המרכזית שאלאור מזקקת מתוך הראיונות עם התלמידות היא משמעות הלימוד כהשתתפות - התובנה כי לימודי הקודש מגלמים פוטנציאל של אפשרות ותיעצום שירחיב את השתתפותן של הלומדות בפרקטיקה היהודית; היא המניע לצמאון-הדעת של הנחקרות. אין מדובר ברצון לנטוש את המחנה, לשבור את הכלים ולבנות עולם חדש, אלא ברצון למצוא דרכים להרחיב את דרכי ההשתתפות בקהילה הדתית-הציונית. בהתאם לכך, אין כוונה להתכחש לתפקידי האישה המסורתיים כרעיה וכאם, אלא להרחיב תפקידים אלה כך שיוכלו להכיל את האופקים החדשים.

אלאור מביאה בהרחבה חומרים מתוך השיעורים שבהם נכחה. זהו מפגש מרתק, לעיתים מרגש, בין המלמדות והמלמדים לבין הלומדות. התמונה המתקבלת היא של שדה רווי מאבקים, שבו הלומדות מאתגרות את התפיסות המקובלות שהן נחשפות להן ומסרבות להתלכד לכדי קול הרמוני אחד. לטענתה של אלאור נוצר קונפליקט בין חוויות היומיום של הלומדות לבין התכנים הנלמדים במדרשה. מיעוט המידע המוצג בקשר

לעולמן של הנחקרות מקשה על ההתמודדות עם טענה זו. לדוגמה, בע' 208 אלאור כותבת: "בינתיים טורחת החזית החינוכית על גידור הזהות הנשית הבוגרת סביב תפקיד האמהות בתוך הישענות על הלכות קיימות והימנעות מייצור שיח הלכתי חדש. במקביל מטושטשת המציאות הסוחפת שבה גברים כנשים, עוסקים במלאכת הטיפול והאמהות." הראיונות והחומרים מהשיעורים מלמדים מעט מדי על חלוקת התפקידים במשפחה הדתית-הציונית, וההצהרה על מציאות סוחפת של שיתוף במלאכת הטיפול והאימהות נותרת תלושה ותמוהה.

אלאור מאתרת שלושה ממדים המרכיבים את זהות הלומדות: המגדרי, הפרטי והלאומי. שלושת הממדים הללו מלמדים, לטענתה, על העומס והמורכבות של מעשה סווייט הזהות שהלומדות עוסקות בו. הלימוד עצמו חושף את המורכבות ומעצים אותה, ובה בעת מהווה מקור תקווה ללומדות לפתור את הסבך באופן שיאפשר להן לחיות עם עצמן ועם קהילתן. דווקא המימד הלאומי, שאלאור מתעמתת עימו במיוחד לאחר רצה יצחק רבין ו"ל, נידון דרך הוראתו של מנהל המדרשה, ופחות דרך הלומדות. קיום המימד הלאומי ברור אך לא כן אופיו וקשריו עם הממדים האחרים.

אלאור מציגה לאורך הספר את הקשיים, הלבטים וההתמודדויות המאפיינות את האנתרופולוגיה העכשווית. היא אינה מסתפקת בהצגת הבעיות והגישות השונות שהתפתחו סביבן, אלא מציעה דרכים תפיסיות ומעשיות להתמודדות. דוגמה בולטת היא "משבר הייצוג" המאתגר את הדיסציפלינה. אלאור מתארת את הדרכים שבהן נקטה להתמודדות עם משבר זה. היא חושפת את רקעה האישי בצורה המלמדת על מקומה ביחס לשדה ואינה מסווה את עניינה הפרטי והאידיאולוגי בנעשה בו. נוסף על כך, אלאור מתארת את אופן החשיפה של תוצרי המחקר לפני חלק מהשחקנים בשדה ואת הפנייה לאחת מהלומדות כשותפה למחקר.

השער הרביעי של הספר, המוגדר "עיוני", מוקדש לדיון במפגש בין אוריינות לאנתרופולוגיה. אלאור מציעה להסתכל על אוריינות כעל השתתפות, ובכך להיחלץ מהשיתוק שגורמת הגישה הביקורתית היוצאת נגד תפיסת הקדמה. ראיית האוריינות כהשתתפות עוזרת להתמודד עם שלוש בעיות-יסוד של האנתרופולוגיה: ההתלבטות בין הדגשת השווה לתיעוד השונה; הקושי להשתחרר ממערכי הסבר בינריים; והקשר בין אנתרופולוגיה עיונית לביקורתית לאנתרופולוגיה מעשית ומחויבת. מודל האוריינות כהשתתפות מציע להתבונן בתרבות הנחקרת דרך רצונם של בני-אדם להשתייך ולהיות רלוונטיים. התהליך האורייני, ולא תוצאתו, הם עיקר המחקר.

חלקו האחרון של הספר נשען על התרחשויות מאוחרות לתקופת המחקר במדרשה. אלאור פונה למפגש אקדמי באוניברסיטה העברית, לדיווחים מכנס שנערך בניו-יורק על פמיניזם ואורתודוקסיה ולשיחה עם מקימת מדרשה בקיבוץ מגדל עוז כדי לענות על השאלה אם מדובר אכן במהפכה פמיניסטית. הפנייה ל"מקורות חיצוניים" אלה נדרשת לאלאור לצורך חיזוק טענתה כי מדובר אכן במהפכה, מכיוון שהנחקרות במדרשה אינן חוות את הלימוד כמהפכה ואת עצמן כמהפכניות. אלאור מדווחת על מהפכה בהתהוותה, מהפכה שקטה ולא אלימה. עוצמתה של המהפכה היא בכך שלנחקרות נדמה כבר כי תביעתן לדעת מובנת מאליה, ובכך, אלאור טוענת, הרדיקלי נהפך לנורמלי. השאלה מהן משמעויותיה של המהפכה האוריינית קשורה, לדעתי, לשאלות המהדהדות בעקבות קריאת הספר אך נותרות ללא מענה. אחת מהן היא בדבר הקשר בין רצון הקבוצה הציונית

הדתית לשרוד, לנוכח האיום החרדי מחד גיסא והחילוני מאידך גיסא, לבין פתיחת שערים ללימודי הקודש לנשותיה.

אלאור מספרת כי מטרת מחקרה היתה להביא קולות שאינם מוכרים לחברה שלה, קולות מהציונות הדתית המחפשת ערוצי חזרה לקולקטיב הישראלי. חשיבות ספרה של אלאור נעוצה גם בהיותו תרומה חשובה לספרות הפמיניסטית הישראלית הדלה. בכלל, הוצאת ספר בעברית, בשפתה השוטפת, הרהושה והמובנת של אלאור, הינה חלק מדו-שיח הכרחי, שאנו איננו משופעות בו, בין העולם האקדמי לחברה שבה הוא פועל.

מקורות

אלאור, תמר (1992). משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות. תל-אביב: עם עובד.

דפנה הקר

אוניברסיטת תל-אביב